

laajan lukeneisuuden ja taidon kirjoittaa selkeästi vaikeasti sanallistettavista aiheista, kuten tuoksuista ja katsomisesta. Samoin esimerkiksi Kristuksen tuoksun pohdinta ja tuoksujen ilmeneminen liturgiassa avaavat uusia näkökulmia myöhäisantiikin maailmaan, kuten myös luvut suutelemisesta, eläinuhrien aatehistoriasta sekä unista ja niiden tulkinnasta. Nauru ja huumori ovat aina kuuluneet sekä ihmisyhteisöjen elämään että yhteisöistä kertovaan kirjallisuuteen, ja menneisyyden lähteitä on tärkeää lukea huumorin mahdollisuus mielessä pitäen.

Sielun ja ruumiin suhdetta sekä kuolemaa käsittelevät luvut tuovat terävimmän esiin muutoksen kohti uutta, bysanttilaista ja kristillistä aatemaailmaa. Silti kuolemankin kohdalla esikristillisen maailman toiseus korostuu ehkä liikaa: kuolemaan suhtautumisen kuvaaminen pelkästään ”syväksi toivottomuudeksi” (s. 299) ei tee antiikin ajattelulle oikeutta. Ajatus, että elämä jatkuu vain jälkeläisissä, saattaa olla ”arkinen” (s. 302), mutta se ei tee ajattelumallista vähemmän merkittävää eikä estä siitä nousevaa toivoa. Myös esikristillisestä maailmasta olisikin oikeutettua sanoa, että ”toivosta tuli keino tasapainottaa surutyötä niin, että epätoivo ei muodostunut absoluuttiseksi” (s. 308) – vaikka tämä toivo ei noussutkaan kuolemanjälkeisestä elämästä, vaan jatkuvuudesta jälkeläisissä ja sukulaisissa, muistoissa, teoissa, opetuksen ja kasvatuksen tuloksissa sekä yhteisön jäsenenä elämisessä ja kuolemässä.

Seppälällä on yksittäisissä luvuissa taipumusta korostaa kristinuskon aiheuttamaa muutosta. Epilogissaan hän kuitenkin nostaa esille jatkuvuuksia ja liittää kristinuskon tradition antiikin aatemaailmaan, joskin on ”selvää, että kristinuskon muutti maailman katsomisen tapaa monella tavalla” (s. 382). Monet näistä muutoksista vaikuttavat yhä kulttuurissamme. Vaikka olen yllä kritisoinut kirjasta välittyvää antiikkikuvaa, toivon kirjalle sekä sen sujuvalle ja monimuotoiselle myöhäisantiikin ajattelun analyysille paljon lukijoita. Kirja suo monia oivalluksen hetkiä ja tutkijalle inspiraatiota edetä kohti uusia hedelmällisiä tutkimusmaastoja.

Ville Vuolanto, dos.
Historian yliopistonlehtori
Tampereen yliopisto

JARO KARKINEN

Tälle kalliolle minä rakennan kirkkoni:
Paaviuden historia Pietarista Gregorius
Suureen. Helsinki: Studium Catholicum 2021.
517 s.

Paaviuden varhainen historia on monella tavalla haastava aihe. Alku, jossa apostoli Pietari nähdään Rooman ensimmäisenä piispana, on paaviuden katolisen tulkinnan kannalta tärkeä ja historiallisesti tunnustuskuntia jakava. Toisaalta Rooman piispuuden ensimmäinen puoli vuosituhatta on pitkä ajanjakso, jolloin Rooman valtakunta muuttui ja lopulta hajosi lännessä samalla kun kristinusko levisi ja kehittyi. Konteksti on siis yhdeltä kannalta varsin laaja, mutta Rooman piispoilla oli näiden kehityskulkujen kanssa kovin vähän tekemistä. Yksi haaste onkin, että tämä varhainen historia saa merkityksensä siitä, millaiseksi paavius muotoutui vasta paljon myöhemmin. Haasteista suurin on kuitenkin lähdetilanne: valtaosa varhaisia Rooman piispoja koskevista lähteistä on syntynyt vasta 300-luvulla tai sen jälkeen, kun kristinusko oli ensin sallittu ja lopulta noussut valtauskonnoksi. Tämä muutti peruttamattomasti myös Rooman piispan aseman ja sitä kautta sen, millaista tietoa menneisyydestä tarvittiin. Jaro Karkinen on tarttunut näihin haasteisiin laatiessaan kokonaisuuden Rooman piispoista Pietarista Gregorius Suureen. Teos heijastaa syvää kiinnostusta aiheeseen ja on selvästi suuren työn tulos. Se on kuitenkin myös monella tapaa ongelmallinen.

Keskeinen kirja määritlevä valinta on Karkisen päätös seurata *Annuario Pontificion* virallista paaviuetteloa ja kirjoittaa myös listan varhaisista paaveista kuin he olisivat historiallisia henkilöitä. Samalla kaikkia kutsutaan paaveiksi. Tältä osin Karkinen sivuuttaa kysymykset kristillisen virkarakenteen ja seurakuntien varhaisesta kehityksestä. Jos ne huomioitaisiin, johtaisivat ne edelleen kysymään, millainen Rooman seurakunta tai sen esipaimenen virka on ensimmäisinä vuosisatoina voinut olla ja onko siististi toisiaan seuraavien yksittäisten varhaisten paavien luettelo ylipäätään todennäköinen. Karkinen itse asiassa toteaa myöhemmin (s. 128) seurakuntajärjestyksen vakiintuneen vasta 200-luvulla, mutta ei pohdi, mitä siitä seuraa varhaisemman historian osalta.

Ylipäättään Karkisen suhde tutkimuskirjallisuuteen on ongelmallinen. Hän kyllä tunnollisesti esittelee kulloisestakin asiasta erilaisia tutkimuksessa esitettyjä näkemyksiä, muttei yleensä juuri erittele näiden näkemysten perusteita. Useissa kohdin kirkolliset kirjoittajat ovat vähintään implisiittisesti luotettavia. Ongelma tästä syntyy, kun vastakkain asetetaan tällainen myöhempi lähde tai traditio ja ”kriittiset tutkijat”, jotka sitä epäilevät. Kun epäilyn perusteita ei esitetä, on lukija parhaimmillaan hämmentynyt eri näkemysten runsaudesta ja pahimmillaan joutuu tekemään valinnan tradition ja tutkimuksen välillä vailla hyvä perusteita. Kirjoittajan omaa ääntä ei ole, tai se ei erotu tulkintojen paljoudesta. Tähän kenties liittyy jollain tavalla se, miten Karkinen tuntuu asemoivan itsensä tieteellisen historiankirjoituksen ulkopuolelle, esimerkiksi kuvatessaan alaviitteissä hieman poikkipuolisesti historian tutkimuksen nykytilaa (esim. s. 101 v. 240; s. 345 v. 23).

Kirjan kohteena eivät ole vain historialliset paavit, vaan jonkinlainen yliajallinen paavius. Karkinen itsekin sanoo, että paavien vaiheiden lisäksi hän tarkastelee sitä, miten heidät on myöhemmin aikoina nähty. Monen paavin toiminnasta tiedetään vähän, mutta heihin on myöhemmin liitetty värikkäitä ja vaikutusvaltaisia legendoja tai heidän merkityksensä paaviuden historiassa perustuu myöhemmälle tulkinnalle.

Paavien toiminnan konteksti – Rooma, keisarit, läntinen Rooman valtakunta ja kristillistymisen edistyminen – luovat haasteita kerronnalle. Erityisesti kristinuskon historia näinä vuosisatoina etenee enimmäkseen muualla kuin Roomassa, ja esimerkiksi keisari Konstantinuksen kääntymyksessä ja valtakunnan kristillistymisen varhaisvaiheissa Rooman piispat olivat pitkälti statisteja. Karkinen eksyy kuitenkin toistuvasti kertomaan laveasti aikakauden yleistä historiaa paavien historian sijaan. Kiusaus tehdä näin nousee varmasti siitä, miten vähän näiden paavien toiminnasta tiedetään. Mutta vaikka valtakunnan yleinen historia varmasti vaikutti paavien toimintaympäristöön, ei kontekstin lavealla esittelyllä ole suurta merkitystä silloin, kun tietoja paavien toiminnasta tuossa ympäristössä ei ole.

Erityisen vähäisiä tiedot ovat useista ensimmäisten vuosisatojen paaveista. Karkisenkin keskeisenä lähteenään käyttämä *Liber Pontificalis*, joka kertoo

jokaisen paavin elämästä ja teoista, koottiin ensimmäisen kerran vasta 500-luvun alussa. Karkinen esittää teokselle hieman erilaisia myöhäisiä syntyäaikoja (vrt. s. x ja 49), muttei juuri pohdi sen lähdearvoa. Silti hän parempien lähteiden puutteessa referoi sen kertomaa varhaisista paaveista. Karkisen esitys paranee selvästi lähteiden parantuessa konstantinolaisen käänteän jälkeen.

Suurelle yleisölle saattaa olla tarpeen erikseen puolustaa uskonnollisten kysymysten relevanssia jopa paavien historiankirjoitukselle (s. vii). Toisaalta Karkisen tapa kritisoida paavien historian aiempia esityksiä siitä, että paavit on niissä esitetty ylikorostuneesti poliittisina toimijoina, vihjaa, ettei hänkään ole aivan sisäistänyt, miten poliittinen valta ja uskonto kietoutuvat yhteen. Karkinen pyrkii puolustamaan yksittäisiä paaveja vallantavoittelusyytöksiltä selittämällä, että heillä oli hyvät teologiset syyt toiminnalleen. Kuitenkin tuntuu selvältä, että toiminnan voi olla yhtä aikaa sekä teologisesti perusteltua että vallantavoittelua.

Karkisen esitys nojaa tutkimuskirjallisuuteen, vaikka hän ryydittää sitä sekä viittauksilla aikalaislähteisiin että suorilla lainauksilla, jotka ovat ilmeisesti enimmäkseen osin hänen itsensä kääntämiä. Kirjallisuusluettelo osoittaa varsin laajaa, joskin hieman yksipuolista lukeneisuutta. Lähes kaikki kirjallisuus on suomeksi tai englanniksi. Tällaisesta aiheesta kirjoitettaessa ranskalaista ja saksalaista tutkimusta ei tulisi ohittaa ja italialaista tutkimusta olisi syytä käyttää paljon enemmän kuin Karkinen nyt tekee. Erityisesti Karkisen esitys paavien roomalaisesta kontekstista heijastaa puutteita uudemman italialaisen tutkimuksen tuntemuksessa.

Kirjan aikakauteen osuvat Länsi-Rooman hajoaminen ja Rooman kaupunkikuvan muutokset, jotka tarjoavat myös selvemmän draaman kaaren kuin samanaikainen paavien historia. Ne kirvoittavatkin kirjoittajalta väliin maalailuja, joita tuore tutkimus ei tue. Karkinen esimerkiksi esittää (s. 205), että Konstantinuksen päivinä ihmiset eivät arvanneet, että jo 500 vuoden päästä Forumin rakennukset olisi purettu ja alue olisi vastedes pelkkä lehmihaka. Viime vuosikymmenten arkeologiset tutkimukset kuitenkin osoittavat, että tämä Rooman monumentaalikeskusta säilyi karkeasti tunnistettavassa asussa vielä 800-luvulla ja asuttuna aina 1300-luvulle asti.

Esimerkiksi sen alkuperäinen kiveys peittyi enimmin osin vasta 1100-luvun suurissa maanrakennushankkeissa (uusinta tutkimusta esittelee englanniksi Hendrick Dey, *The Making of Medieval Rome: A New Profile of the City, 400–1420*, Cambridge 2021).

Mannermaisesta tutkimuksesta olisi ollut apua esimerkiksi Gregorius Suuren teologian ymmärtämisessä. Nyt Karkinen toteaa lyhyesti (s. 457), ettei Gregoriuksen ajattelu ole niin systemaattista, että se olisi helposti esiteltävissä, muttei selvästi tunne esimerkiksi Claude Dagensin perustutkimusta Gregoriuksen teologiasta (*Saint Grégoire le Grand: Culture et expérience chrétiennes*, Paris 1977). Samoin häneltä jää puolitiehen *Dialogien* kytkeminen Gregoriuksen ajatteluun. Vaikka Karkinen torjuu vanhemman tutkimuksen näkemykset niistä nolona taikauksena, olisivat esimerkiksi Sofia Boesch Gajanon tutkimukset (koottuna teokseen *Gregorio Magno: Alle origini del Medioevo*, Roma 2004) tai R. A. Markus (jonka Gregorius-tutkimus kyllä löytyy Karkisen kirjallisuusluettelosta) auttaneet selittämään, miten ihmeet kytkettyvät olennaisella tavalla Gregoriuksen lopunajalliseen teologiaan, jonka mukaan tämän maailman ja tuonpuoleisen raja on haurastunut.

Kirjassa on lukuisia pienempiä virheitä, joita kaikkia ei ole tässä tarpeen esitellä. Rajallinen ymmärrys historiallisesta kontekstista selittänee joitakin, kuten vaikkapa sitä, että Karkinen mainitsee goottikuningas Theoderikin ministerinä toimineen Cassiodoruksen laatineen kieliopin (s. 397). Kyseessä ilmeisimmin oleva teos *Institutiones divinarum et saecularium litterarum* (Hengellisen ja maallisen oppineisuuden järjestys) on kuitenkin varsinaisesti opas kaikkiin niin kutsuttuihin vapaisiin taitoihin ja hengelliseen kirjallisuuteen. Galliassa 400–500-luvuilla käyty monipolvinen kiista Augustinuksen syntiä ja armoa koskevista opetuksista typistyy puolestaan Riezin piispa Faustuksen toimintaan (s. 387). Englanninkielinen tutkimuskirjallisuus paistaa välillä kirjan sanastossa. Tonava esiintyy toistuvasti muodossa Danube (s. 145 ja s. 268), Pincio-niminen kukkula Roomassa muodossa Pincian kukkula (s. 417) ja 200-luvulla elänyt historioitsija Dion Kassios muodossa Dion Kassion (s. 78). Lukijan on myös hyvä hallita varhaista kristillistä käsitteistöä, jota Karkinen ei aina selitä (esim. s. 112 ”Muratorin fragmentti”, s. 392 ja 406 ”theopaskhistismi”).

Kerronta on runsasta ja rönsyilevää, mikä heijastanee Karkisen ilmeistä innostusta aiheeseen. Lukijaa rönsyt eivät aina palvele. Alaviitteistä löytyy säännöllisesti pitkiä selityksiä ja lisätietoja, mutta myös mieleen johtuneita sivupolkuja. Väliin alaviitteet suorastaan kyseenalaistavat tai suhteellistavat tekstissä kerrotun. Tekstissä esimerkiksi todetaan Dionysiuksen (259–268) saaneen paljon aikaan verrattain lyhyestä pontifikaatistaan huolimatta, mutta alaviitteessä tämä kahdeksan vuoden kausi arvioidaan keskimittaiseksi (s. 160 ja v. 443). Kerronta laajenee edelleen myös kuvateksteihin, joita Karkinen käyttää väliin tietolaatikon tavoin.

Teos on runsaasti ja ilmeistä vaivaa nähden kuviteltu. Kuvat eivät aiheiltaan rajoitu käsiteltävään paaviin ja hänen kontekstiinsa, vaan laajenevat esimerkiksi muihin kristittyihin hahmoihin ja tapahtumiin, keisareihin ja aikakauden kulttuuriin. Näitä erilaisia aiheita kuvitetaan niin keskiajan kuin barokinkin kirkkotaiteen ja 1800-luvun historiamaalauksien keinoin. Joidenkin kuvien yhteys paavien historiaan on puhtaasti assosiatiivinen, kuten silloin, kun luku Diocletianuksen vainojen ajoista päättyy kolmeen kuvasivuun, joilla kahdessa suuressa kuvasa Johannes Paavali II esiintyy marttyyripunaisessa viitassa ja kolmannessa esitellään kahden muun modernin paavin niin ikään punaisia kenkiä.

Kirjassa on siis sekä suurempia tulkinnan vinoumia ja puutteita että pienempiä virheitä. Se tarjoaa silti suomenkielisen johdatuksen erityisesti siihen, miten katolinen traditio näkee paaviuden varhaisvaiheet. Käsinkosketeltava innostus aiheeseen ja runsas kuvitus tekevät teoksesta houkuttelevan. Kaikkine rönsyineen lukukokemus muodostuu kuitenkin raskaaksi. Kirjan selkään painettu suuri roomalainen ykkönen antaa ymmärtää, että teokselle on suunnitteilla jatkoa. Tämä antaisi Karkiselle mahdollisuuden parantaa otettaan haastavasta aihepiiristä.

Jesse Keskiäho, dos.
Akatemiatutkija
Helsingin yliopisto